

Monika Wiśniewska

ORCID 0000-0002-8877-8807

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk

Konferencja naukowa *Edukacja pod bombami. Dzieci wojny. Uwarunkowania edukacyjne i oświata podczas II wojny światowej i w okresie powojnia*, Instytut Historii Nauki PAN, Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, Warszawa, 6 października 2022 roku

Wyniki bieżących badań demograficznych, jak również prognozy demograficzne wskazują na silny spadek liczebności najmłodszej grupy wiekowej, do 18 roku życia, w tym dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Obecny, 2022 r., zamknąć się ma najniższą roczną liczbą urodzeń w powojennej historii Polski. Jednocześnie, w tym samym okresie, tak niekorzystnym z punktu widzenia struktury demograficznej społeczeństwa polskiego, można zaobserwować wzmożony rozwój badań naukowych nad okresem dzieciństwa. Pojawiają się interesujące studia antropologiczno-pedagogiczne na temat kulturowych kontekstów dzieciństwa oraz literatura w nurcie *childhood studies*, uwzględniająca punkt widzenia dzieci i młodzieży, zasadniczo marginalizowany i pomijany dotąd w nauce, niezależnie od dziedziny czy dyscypliny naukowej. Faktem godnym odnotowania jest powołanie interdyscyplinarnego Zespołu Badań nad Dzieciństwem w ramach Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Nowe obszary problemowe pojawiły się także w związku z wybuchem wojny między Rosją i Ukrainą. Wydarzenie to skoncentrowało uwagę badaczek i badaczy na doświadczeniach wojennych najmłodszych obywateli Ukrainy. Konteksty wieloaspektowych kryzysów, jakie wojny generowały w życiu dzieci stały się również wyzwaniem dla badań i spotkań historyków.

Z inicjatywą zorganizowania wspólnie z Instytutem Historii Nauki PAN konferencji poświęconej tematyce edukacji dzieci i młodzieży w czasie II wojny światowej wystąpił Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego. Z ramienia Instytutu Pileckiego pracami merytorycznymi i organizacyjnymi nad wydarzeniem zajęła się dr Martyna Rusiniak-Karwat, kierowniczka Ośrodka Badań nad Totalitaryzmami oraz adiunkt Instytutu Studiów Politycznych PAN, natomiast ze strony IHN PAN dr Monika Wiśniewska z Pracowni Dziejów Oświaty i Antropologii Kultury IHN PAN. Wynikiem wspólnych starań i prac była konferencja naukowa pt. *Edukacja pod bombami. Dzieci wojny. Uwarunkowania edukacyjne i oświata podczas II wojny światowej i w okresie powojnia*,

Fotografia 1. Prof. Joanna Schiller-Walicka powitała uczestników konferencji „Edukacja pod bombami”. Fot. Instytut Pileckiego.

która odbyła się 6 października 2022 r. w Pałacu Staszica w sali konferencyjnej IHN PAN. Celem obrad było ukazanie uwarunkowań edukacyjnych dzieci w wieku szkolnym, pochodzących z terytorium Polski w granicach II RP, które podczas II wojny światowej kontynuowały naukę, zarówno w realiach okupacyjnych, jak i na uchodźstwie.

Oficjalnego otwarcia konferencji dokonała prof. Joanna Schiller-Walicka, zastępczyni dyrektora IHN PAN oraz kierowniczka Pracowni Dziejów Oświaty i Antropologii Kultury IHN PAN. Prof. Joanna Schiller-Walicka powitała zebranych oraz wprowadziła uczestników spotkania w tematykę obrad, przypominając skutki agresji Rosji na Ukrainę. Ze strony Instytutu Pileckiego głos zabrał dr Wojciech Kozłowski, wicedyrektor IP, który po przywitaniu uczestników konferencji zadeklarował otwartość IP na współpracę z różnymi instytucjami naukowymi i społecznymi.

Program konferencji składał się z czterech paneli tematycznych, ułożonych według klucza problemowego. Pierwsza część poświęcona była refleksji nad wybranymi zagadnieniami edukacji dzieci i młodzieży pod okupacją sowiecką. Jako pierwszy z prelegentów głos zabrał dr Mirosław Czado z Muzeum Powstania Warszawskiego. Przedstawił referat pt. *Szkolnictwo w Przemysłu pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941*. Przypomnił, że w badanym okresie Przemysł był podzielony na dwie strefy okupacyjne – niemiecką i sowiecką. W przeciwieństwie do Niemców, okupanci sowieccy zachowali cały dotychczasowy system szkolnictwa, poddając je jednak kurateli i traktując jako narzędzie indok-

Fotografia 2. Prof. Joanna Schiller-Walicka przywitała dr. Wojciecha Kozłowskiego, dyrektora Instytutu Pileckiego.

trynacji politycznej. Przywoływane fakty referent zaczerpnął przede wszystkim z literatury wspomnieniowej przemyślan, świadków wydarzeń.

W drugim panelu uczestnicy analizowali zagadnienia dotyczące realiów edukacyjnych pod okupacją niemiecką. Pierwsze dwa referaty dotyczyły kształcenia dzieci z najbardziej prześladowanej grupy narodowościowej, jaką byli Żydzi. Referat dr Moniki Polit z Uniwersytetu Warszawskiego stanowił wstępną analizę systemowego nauczania języka jidysz w getcie łódzkim. Podstawą badań dr Polit były zbiory Archiwum Państwowego w Łodzi oraz Nachman Zonabend Collection, znajdujące się w YIVO w Nowym Jorku. Następnie głos zabrał stypendysta Instytutu Pileckiego, mgr Sebastian Rakowski, który mówił o edukacji dzieci żydowskich w okupowanym Otwocku. Mgr Rakowski przybliżył historię otwockiego Zakładu Leczniczko-Wychowawczego, utworzonego z inicjatywy organizacji żydowskiej – Związku Centrali Towarzystw Opieki nad Sierotami Żydowskimi Rzeczypospolitej Polskiej. Zakład, powszechnie nazywany otwockim „Centosem”, był pierwszą i do wybuchu wojny jedyną placówką przeznaczoną dla dzieci żydowskich z zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnością intelektualną. Dzięki poświęceniu i zaangażowaniu personelu pedagogicznego oraz administracyjnego – podkreślał prelegent – dotrwał do dnia zagłady getta mimo skrajnie ciężkich warunków materialnych i aprowizacyjnych.

O tajnym nauczaniu w klasztorze benedyktynek w Staniątkach podczas okupacji niemieckiej opowiadała z kolei dr Agnieszka Konik z Instytutu Pileckiego.

Przypomniała, że klasztor benedyktynek w Staniątkach to najstarsze polskie żeńskie opactwo benedyktyńskie, istniejące nieprzerwanie od ponad 800 lat. Dr Konik skoncentrowała się na prowadzonej przez benedyktyнки szkole i zorganizowanym w niej tajnym nauczaniu, a także fakcie ukrywania i ratowania przez mniszki dzieci żydowskich. Wystąpienie wzbogaciła interesującym materiałem ilustracyjnym, przygotowanym dla każdego z uczestników.

Dr hab. Joanna Szady z KUL przedstawiła referat pt. *Ośrodek tajnego nauczania przy Państwowym Liceum i Gimnazjum im. Unii Lubelskiej w Lublinie*. Zaprezentowała działalność jednego z trzech głównych centrów tajnego nauczania w zakresie średniej szkoły ogólnokształcącej w latach 1939–1944 w Lublinie. Funkcjonowanie ośrodka ukazane zostało z uwzględnieniem elementów ogólnej polityki oświatowej i zarazem lokalnej sytuacji okupacyjnej. Prelegentka podjęła próbę całościowego ujęcia problematyki tajnego nauczania, prowadzonego w omawianym środowisku. Wyniki bilansu ilościowego uzyskała na podstawie analizy zróżnicowanych danych statystycznych, w tym zaczerpniętych z nieznanych wcześniej materiałów, przechowywanych w zbiorach Archiwum Akt Nowych. Dla pełnego obrazu działalności Ośrodka „Unii” wykorzystwała ponadto materiały archiwalne z zasobów Archiwum Państwowego w Lublinie, Archiwum Szkolnego III Liceum Ogólnokształcącego im. Unii Lubelskiej w Lublinie, materiały rękopiśmienne z zasobów bibliotek lubelskich oraz opublikowane relacje i wspomnienia byłych nauczycieli i uczennic szkoły.

Po przerwie przedstawiona została tematyka edukacji na uchodźstwie w panelu zatytułowanym „Szkoły dzieci-uchodźców”. Dr Martyna Rusiniak-Karwat z ISP PAN wygłosiła referat na temat edukacji dzieci – „sugiharowców” (Japonia i Chiny). Dr Rusiniak-Karwat przypomniała, że po wybuchu II wojny światowej wielu żydowskich działaczy politycznych uciekło na Wileńszczyznę. Tylko nieliczni z nich zabrali ze sobą rodziny, w tym dzieci. Część z nich pod koniec 1940 i na początku 1941 r. udała się w dalszą podróż dzięki wizom wydanym przez japońskiego wicekonsula Chiune Sugiharę. Prelegentka ukazała edukację dzieci-uchodźców w „egzotycznej” Japonii, a następnie od jesieni 1941 r. w Szanghaju, gdzie część z nich mieszkała do 1947, a nawet 1949 r. Na podstawie spisanych wspomnień (archiwalia pochodzące z archiwum YIVO w Nowym Jorku i wspomnienia opublikowane), a także relacji ustnych (*oral history*) przybliżyła kształcenie dzieci „sugiharowców”.

Dr Aleksandra Kmak-Pamirska omówiła temat życia i nauki dzieci polskich podczas II wojny światowej w Iranie oraz Indiach. Opowiadała, w jaki sposób, dzięki staraniu miejscowych działaczy i polskich delegatów, stworzono dla dzieci w obozach uchodźczych namiastkę „normalności”, rozwijając system szkolnictwa, obchodząc święta, organizując czas wolny, w tym wycieczki, czy tworząc drużyny harcerskie. Następnie dr Iwona Walentynowicz, biografka prezyden-

Fotografia 3. W sali konferencyjnej IHN PAN. Fot. Instytut Pileckiego.

towej Karoliny Kaczorowskiej, kontynuowała częściowo podjęte przez poprzedniczkę wątki, opowiadając o oświacie w obozach dla uchodźców z Rosji Sowieckiej i w polskich osiedlach w Afryce w latach 1942–1946. Dr Barbara Świtalska-Starzeńska z Muzeum Historii Polski zarysowała problem szkolnictwa polskiego w Ugandzie w latach 1942–1945.

Ostatni referat poświęcony był kryzysowi dzieciństwa w okresie bezpośrednio powojennym. Dr Monika Wiśniewska z IHN PAN przedstawiła referat pt. *Depedagogizacja dzieciństwa. Determinanty zdrowia i rozwoju uczniów w Polsce w pierwszych latach po II wojnie światowej*. Zatrzymała się nad analizą „sfer dewastacji” dzieciństwa (demograficzną, społeczną, zdrowotną i socjalną). Najważniejszą podstawę źródłową wystąpienia stanowiły archiwalia resortów rządowych, jak Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwo Zdrowia, Ministerstwo Oświaty oraz Ministerstwo Ziem Odzyskanych.

Referatom towarzyszyły dyskusje, wymiany myśli i doświadczeń, które sprzyjały poszerzeniu perspektyw badawczych, wiedzy na temat źródeł archiwalnych, a także większej integracji uczestników wydarzenia.